

Protektorát Čechy a Morava

Národnostní složení ČSR

Die Nationalitäten in der Tschechoslowakei
Národnosti v Čsl. republice

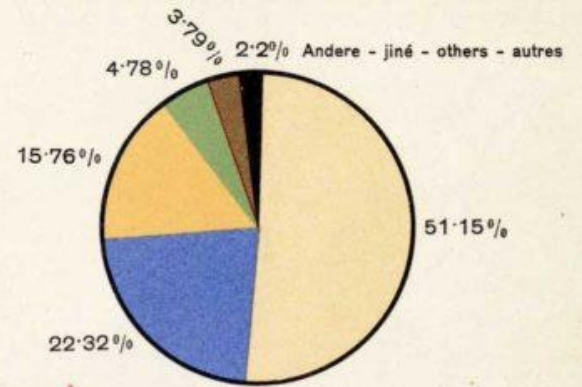
The different nationalities in Czechoslovakia
Les nationalités en Tchécoslovaquie

Die Siedlungsräume der:
Obývací prostor:
Territory inhabited by:
Territoire habité par:

	7,406.493
	3,231.688
	2,282.277
	691.923
	549.169
	81.737
	13.004
	Tschechen - Čechů - Czechs - Tchèques
	Deutschen - Němců - Germans - Allemands
	Slowaken - Slováků - Slovaks - Slovaques
	Ungarn - Maďarů - Magyars (Hungarians) - Magyaros (Hongrois)
	Russen, Ruthenen - Rusů, Rusinů - Ruthenians (Russians) - Ruthènes (Russes)
	Polen - Poláků - Poles - Polonais
	Rumänen - Rumunů - Rumanians - Roumains

Volkszählung 1930 - Sčítání lidu 1930
Census of 1930 - Recensement officiel
de la population 1930

Verlag Karl H. Frank, Karlsbad-Leipzig 1938

Kartengrundlage: Dr. Ant. Boháč, Národnostní mapa republiky Československé
Berichtigt nach dem Stand der Volkszählung 1930
Pramen: Dr. Ant. Boháč, Národnostní mapa republiky Československé
Opraveno dle stavu výčtu obyvatelstva z roku 1930
Source: Dr. Antonín Boháč, Národnostní mapa republiky Československé
amended according to the official figures of the census of 1930
Source: Dr. Antonín Boháč, Národnostní mapa republiky Československé
amended d'après le recensement officiel de la population en 1930

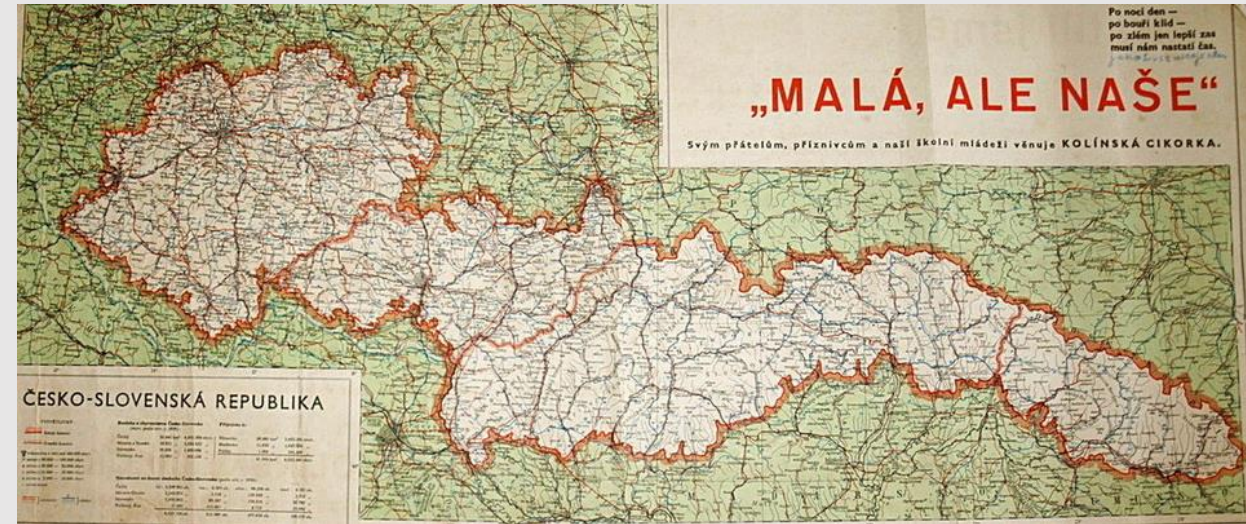
Druhá republika

1. října 1938 – 14. března 1939

- Mnichovská dohoda byla podepsána 29. září 1938
- Následkem podpisu dohody ztrácí Československo pohraniční oblasti - konec první republiky
- 30. září Polsko vzneslo nárok na Těšínsko

Jednání v Mnichově před podpisem dohody.
Zdroj: VHÚ

Mapa československé druhé republiky.
Zdroj: Oblastní muzeum Praha-východ

- Ztráta pohraničních oblastí mění situaci v republice
- Slovensko a Podkarpatská Rus vyhlásují autonomii
- Prezident E. Beneš abdikuje a odchází do exilu – nový prezident Emil Hácha
- Dochází k omezování demokracie – příklon k autoritativnímu režimu – vláda R. Berana – orientace na Německo
- 2. listopadu Vídeňskou arbitráží ztrácí ČSR rozsáhlá území ve prospěch Maďarska na jižním Slovensku a Podkarpatské Rusi
- Od 23. listopadu je oficiální název státu Česko-Slovenská republika

Prezident E. Hácha
Zdroj: hrad.cz

Republika ztratila odstoupením pohraničních oblastí 30% území a 1/3 obyvatel

Situace po Mnichovu

- Křišťálová noc / Listopadový pogrom
- 9. – 10. listopadu 1938
- Pogrom na Židy rozpoutaný nacisty na území Německa, Rakouska a obsazeného pohraničí Československa
- Nacisté vypalovali synagogy, ničili židovský majetek, rozbíjeli obchody
- Tisíce Židů bylo odvečeno do koncentračních táborů
- Téměř 100 Židů v průběhu pogromu zahynulo
- Na odstoupených územích v rámci mnichovské dohody se zavádí platnost norimberských zákonů
- Společnost v druhé republice
- Příklon k autoritativnímu státu – útlum demokratických institucí
- Vměšování Německa do vnitřních záležitostí státu
- Velké množství židovských uprchlíků ze zabraného pohraničí a také z Rakouska a Německa
- 10. 1. Beranova vláda ustavuje komise pro řešení židovské otázky – hospodářská, právní
- 21. ledna 1939 – výtka A. Hitlera k nedostatečnému řešení židovské otázky v Česko-Slovensku
- Objevují se antisemitské tendence – ve vládě, v části společnosti
- Dochází k propouštění židovských zaměstnanců ze státní správy, zákaz výuky židovských vyučujících na německých školách

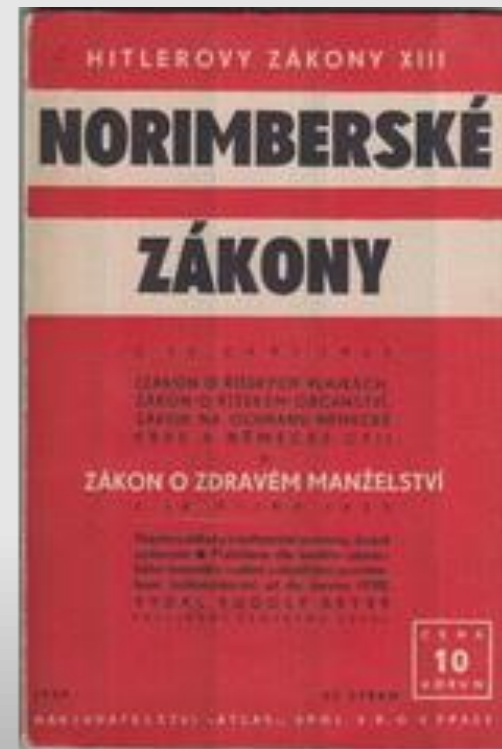
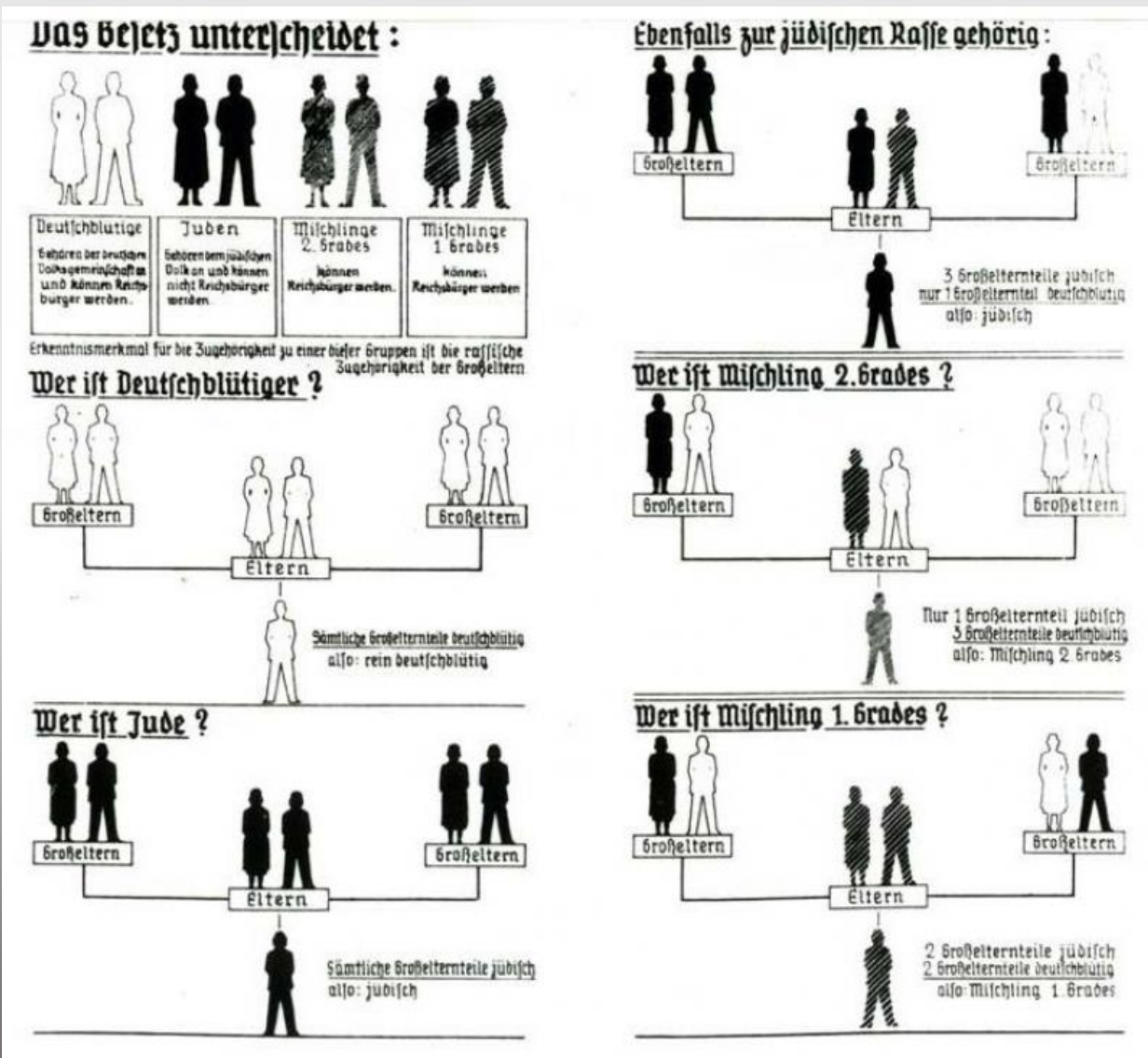

Hořící synagoga v Liberci
Zdroj: Krajská vědecká knihovna v Liberci

Rozbité výlohy židovského obchodu.
Zdroj: www.holocaust.cz

Norimberské zákony- vyhlášené roku 1935

Norimberské zákony přijaté 15. září 1935
Zákon o říšských vlajkách
Zákon o říšském občanství
Zákon na ochranu německé krve a cti
Zákon o zdravém manželství (18. října)

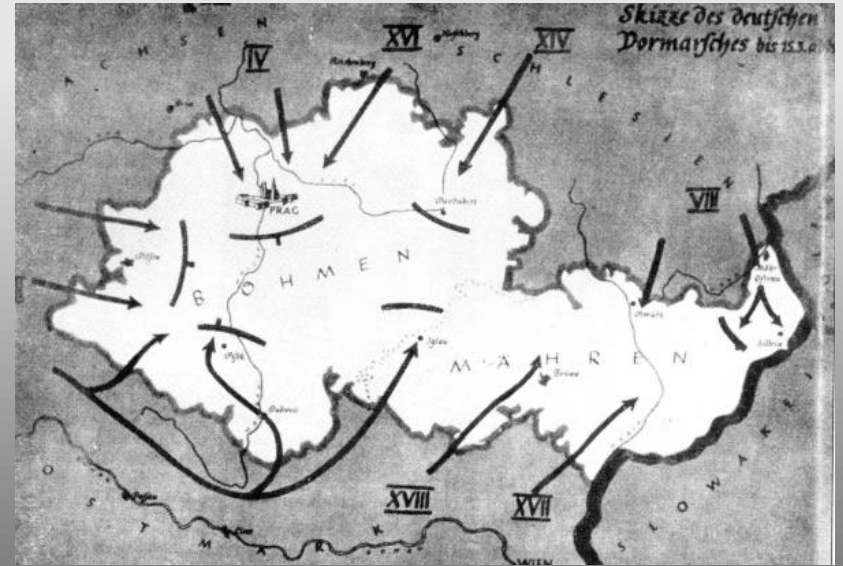
Rozbití Československa

V noci ze 14. na 15. března 1939 obsazují nacistická vojska území Čech a Moravy

- Prezident E. Hácha odlétá s ministrem zahraničí F. Chvalkovským 14. března na jednání do Berlína
- silný nátlak a výhružky A. Hitlera - Hácha po srdečném kolapsu podepisuje souhlas s okupací zbytku ČSR

Německé nacistické jednotky při okupaci ČSR. Zdroj VHÚ.

Skica postupu německých vojsk při obsazování zbytku ČSR.
Zdroj: Wikipedie.cz

Nacistické jednotky na Václavském náměstí v Praze. Zdroj: Pestrý týden, 25.3.1939.

Německé jednotky vstupují na české území. Zdroj: VHÚ.

14. března 1939 Slovensko vyhláší samostatnost

- Stává se satelitem nacistického Německa

13. března – propuká povstání na Podkarpatské Rusi

- 15. 3. vyhlášena samostatná Karpatská republika
- 18. 3. je území obsazené Maďarskem

Protektorát Čechy a Morava / Protektorat Böhmen und Mahren

Sbírka zákonů a nařízení, č. 75.

375

(Překlad.)

Výnos Vůdce a říšského kancléře
ze dne 16. března 1939
o Protektorátu Čechy a Morava.

Po tisíc let náležely k životnímu prostoru německého národa česko-moravské země. Násilí a nerozum vytrhly je svévolně z jejich starého historického okolí a posléze jejich zapojením do umělého útvaru Česko-Slovenska vytvořily ohnisko stálého neklidu. Od roku k roku zvětšovalo se nebezpečí, že z tohoto prostoru — jako již jednou v minulosti — vyjde nové nesmírné ohrožení evropského míru. Neboť česko-slovenskému státu a jeho držitelům moci se nepodařilo organisovati rozumně soužití národních skupin, v něm svémocné spojených, a tím probuditi a zachovati zájem všech zúčastněných na udržení jejich společného státu. Tím však prokázal svou vnitřní neschopnost k životu a propadl proto nyní také skutečnému rozkladu.

Německá říše však nemůže v těchto pro její vlastní klid a bezpečnost stejně jako pro obecné blaho a obecný mír tak rozhodně důležitých oblastech trpěti žádné trvalé poruchy. Dříve nebo později musela by nésti nejtěžší důsledky jako mocnost dějinami a zeměpisnou polohou nejlépeji zainteresovaná a spolupostoupená. Odpovídá tudíž příkazu sebezáchovy, jestliže Německá říše jest rozhodnuta zasáhnouti rozhodně k zajištění základů rozumného středoevropského řádu a vydání nařízení, která z toho vyplývají. Neboť dokázala už ve své tisícileté dějinné minulosti, že díky jak velikosti, tak i vlastnostem německého národa jediná jest povolána řešiti tyto úkoly.

Naplněn vážným přáním sloužiti opravdovým zájmům národů sídlících v tomto životním prostoru, zajistiti národní světybystnost německého a českého národa, prospěti míru a sociálnímu blahu všech, nařizují tudíž jménem Německé říše jako základnu pro budoucí soužití obyvatelů těchto oblastí toto:

Clánek 1.

(1) Části bývalé Česko-Slovenské republiky, obsazené v březnu 1939 německými oddíly, náleží od nynějška k území Velkoněmecké říše a vstupují jako „Protektorát Čechy a Morava“ pod její ochranu.

(2) Pokud obrana říše toho vyžaduje, učiní Vůdce a říšský kancléř pro jednotlivé části těchto území úpravu od toho odchýlnou.

Clánek 2.

(1) Obyvatelé protektorátu, kteří jsou příslušníky německého národa, stávají se německými státními příslušníky a podle předpisů zákona o říšských občanech z 15. září 1935 (Říš. Zák. I., str. 1146) říšskými občany. Pro ně platí tudíž také ustanovení na ochranu německé krve a německé cti. Podléhají německé soudní pravomoci.

(2) Ostatní obyvatelé Čech a Moravy stávají se státními příslušníky Protektorátu Čechy a Morava.

Clánek 3.

(1) Protektorát Čechy a Morava jest autonomní a spravuje se sám.

(2) Vykonává svoje výsostná práva, náležející mu v rámci protektorátu, ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami říše.

(3) Tato výsostná práva jsou vykonávána vlastními orgány a vlastními úřady s vlastními úředníky.

Clánek 4.

Hlava autonomní správy Protektorátu Čechy a Morava požívá ochrany a čestných práv hlavy státu. Hlava protektorátu potřebuje pro výkon svého úřadu důvěry Vůdce a říšského kancléře.

Clánek 5.

(1) Jako zastávce říšských zájmů jmenuje Vůdce a říšský kancléř „Říšského protektora v Čechách a na Moravě“. Jeho úřední sídlo jest Praha.

(2) Říšský protektor jako zástupce Vůdce a říšského kancléře a jako zmocněnec říšské vlády má úkol pečovati, aby bylo dbáno politických směrnic Vůdce a říšského kancléře.

(3) Členové vlády protektorátu jsou potvrzováni říšským protektorem. Potvrzení může býti odvoláno.

(4) Říšský protektor jest oprávněn dáti se informovati o všech opatřeních vlády protektorátu a udíleti jí rady. Může podati námitky proti opatřením, která by byla s to poškoditi říši, a je-li nebezpečí v prodlení, vydati nařízení nutná ve společném zájmu.

(5) Od vyhlášení zákonů, nařízení a jiných právních předpisů, jakož i od výkonu správních opatření a pravoplatných soudních rozhodků jest upuštěti, podá-li říšský protektor námitky.

43*

16. Března vydává A. Hitler Výnos, kterým se zřizuje Protektorát Čechy a Morava

Protektorát existoval po celou válku až do 8. května 1945 do osvobození

Sbírka zákonů a nařízení, č. 75.

376

Clánek 6.

(1) Zahraniční věci protektorátu, obzvláště ochranu jeho státních příslušníků v cizině, zastává říše. Říše povede zahraniční věci tak, jak to odpovídá společným zájmům.

(2) Protektorát obdrží zástupce u říšské vlády s úředním označením „vyslanec“.

Clánek 7.

(1) Říše poskytuje protektorátu vojenskou ochranu.

(2) Vykonávajíc tuto ochranu, udržuje říše v protektorátu posádky a vojenská zařízení.

(3) Pro udržení vnitřní bezpečnosti a pořádku může protektorát zříditi vlastní sbory. Organizaci, početní sílu a výzbroj určí říšská vláda.

Clánek 8.

Říše vykonává bezprostřední dohled na dopravnictví, jakož i na pošty a telekomunikace.

Clánek 9.

Protektorát náleží k celnímu území Německé říše a podléhá její celní výsosti.

Clánek 10.

(1) Zákonitým platidlem jest vedle říšské marky až na další koruna.

(2) Poměr obou měn navzájem určí říšská vláda.

Clánek 11.

(1) Říše může vydávati právní předpisy s platností pro protektorát, pokud toho vyžaduje společný zájem.

(2) Pokud je dána společná potřeba, může říše převzít do vlastní správy správní obory a zříditi k tomu potřebné vlastní říšské úřady.

(3) Říšská vláda může učiniti opatření potřebná k udržení bezpečnosti a pořádku.

Clánek 12.

Právo platné nyní v Čechách a na Moravě zůstává v účinnosti, pokud neodporuje smyslu převzetí ochrany Německou říší.

Clánek 13.

Říšský ministr vnitra vydá v dohodě se zúčastněnými říšskými ministry právní a správní předpisy potřebné k provedení a doplnění tohoto výnosu.

V Praze dne 16. března 1939.

Vůdce a říšský kancléř:
Adolf Hitler v. r.

Říšský ministr vnitra:
Dr. Frick v. r.

Říšský ministr zahraničí:
Ribbentrop v. r.

Říšský ministr a přednosta říšské kanceláře:
Dr. Lammers v. r.

A. Hitler v okně Pražského hradu 16. 3. 1939
Zdroj: NACR

Ranní vydání Lidových novin z 16. 3. 1939

Nové zákony a nařízení v Protektorátu Čechy a Morava, 1940

- Protektorátní vláda byla kontrolována nacistickými úředníky
- Nejvyšší postavení v protektorátě měl říšský protektor – Konstantin von Neurath

Reichsprotektor Freiherr von Neurath

Říšský protektor Konstantin von Neurath 1939-1941.

- Němečtí občané bývalého Československa získali v protektorátě říšské občanství a okamžitě pro ně začaly platit tzv. norimberské zákony.
- Zbývající obyvatelstvo se stalo občany protektorátu
- Objevují se první protižidovská vládní opatření

Perzekuce Židů

- Po zřízení protektorátu se situace Židů dramaticky zhoršovala.
- Pronásledování začínalo postupně – vylučováním Židů z veřejného života:

Vládní nařízení ze 4. července 1939 Židům je zakázáno vykonávat řadu povolání – učitelé, lékaři, advokáti, státní zaměstnanci, atp.

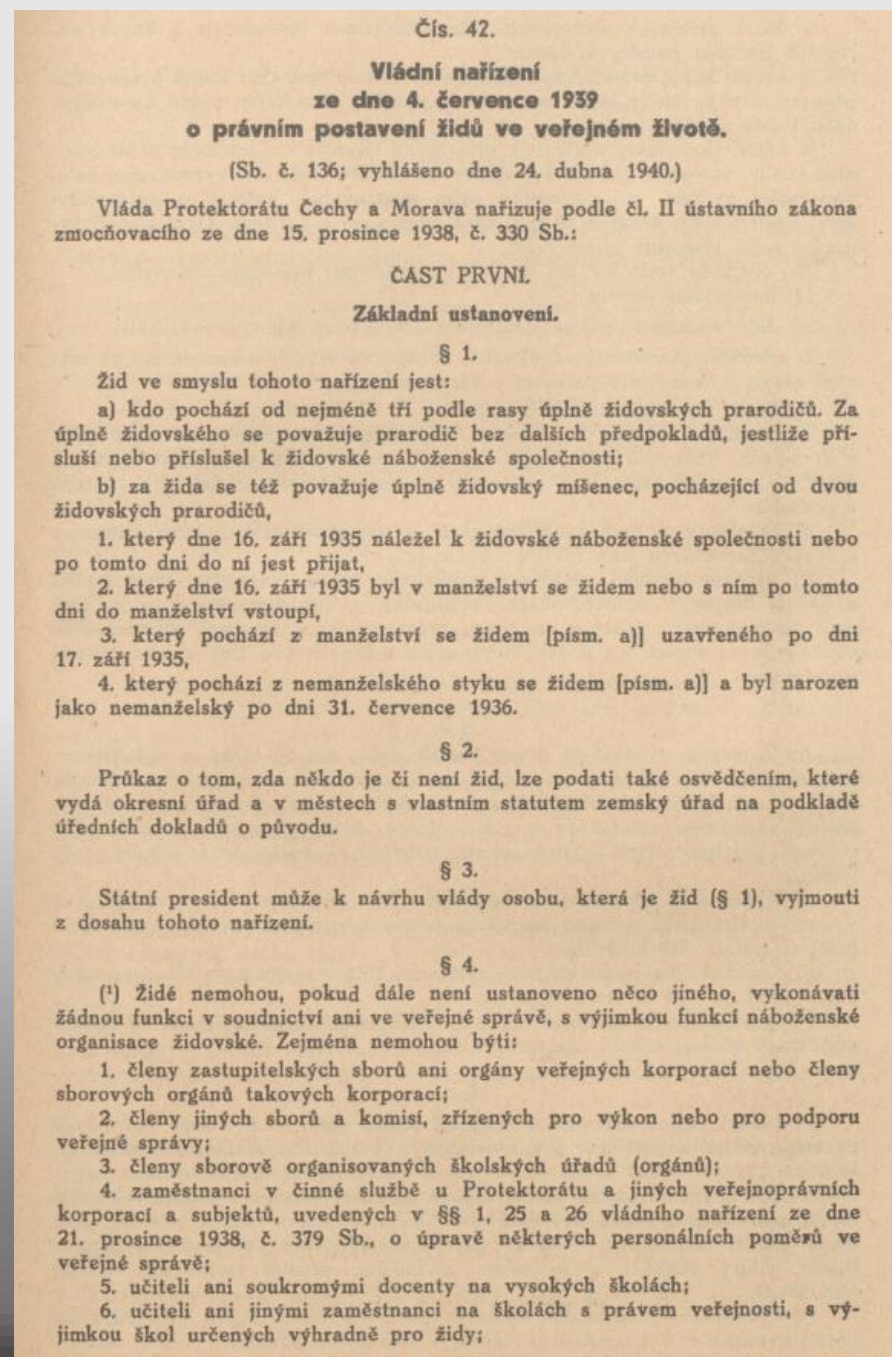
- V roce 1939 ihned po zřízení protektorátu začala také postupná arizace židovského majetku
- Židé byli omezováni ve svém pohybu – museli disponovat speciálním povolením, pro opuštění bydliště

Židům byl zakazován vstup na veřejná místa, prostranství, náměstí, do parků, lesů, atp.

- Od září 1941 museli Židé na svém oděvu nosit označení – židovské hvězdy

Zdroj: Holocaust.cz

Židé byli postupně vystaveni množství zákazů a nařízení, které je doslova vyčlenily ze společnosti = žili v „ghettu bez zdí“.

**Policejní nařízení
o označování Židů
ze dne 1. září 1941, Říš. zák. I, str. 547.**

Na základě nařízení o policejních nařízeních říšských ministrů ze dne 14. listopadu 1938 (Říš. zák. I, str. 1582) a nařízení o zákonodárném právu v Protektorátu Čechy a Morava ze dne 7. června 1939 (Říš. zák. I, str. 1039) nařizuje se v dohodě s říšským protektorem v Čechách a na Moravě:

§ 1.

(¹) Židům (§ 5 prvního nařízení k zákonu o říšském občanství ze dne 14. listopadu 1935 — Říš. zák. I, str. 1333), kteří dokončili šestý rok života, jest zakázáno objevovati se na veřejnosti bez židovské hvězdy.

(²) Židovská hvězda pozůstává z šesticípé hvězdy velikosti dlaně ze žluté látky černě vytažené s černým nápisem »Žid«.*) Jest ji nositi viditelně na levé straně prsou oděvu pevně přišitou.

§ 2.

Židům jest zakázáno,

- a) opustiti obvod jejich obce bydliště, nemají-li při sobě písemné svolení úřadu místní policie;
- b) nositi řády, čestné odznaky a jiné odznaky.

§ 3.

§§ 1 a 2 nevztahují se**)

a) na židovského manžela žijícího ve smíšeném manželství, pokud z tohoto manželství jsou tu potomci a tito neplatí za Židy, a to ani tehdy, jestliže manželství již netrvá nebo jediný syn padl v přítomné válce;

b) na židovskou manželku u bezdětného smíšeného manželství za trvání manželství.

169. Protižidovská opatření hospodářská.

Ve Sbírce zákonů a nařízení vyšla dne 24. října 1941 s účinností od téhož dne vyhláška dále otištěná.

**Vyhláška ministra zemědělství
ze dne 23. října 1941, č. 362 Sb.,
o zákazu vydávati určité zboží Židům.**

Ministr zemědělství vyhlašuje podle § 11 vládního nařízení ze dne 18. září 1939, č. 206 Sb., kterým se zmocňuje ministerstvo zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivy, ve znění vládního nařízení ze dne 21. listopadu 1940, č. 414 Sb.:

§ 1.

Každý úplatný nebo bezplatný výdej ovoce všeho druhu, čerstvého, sušeného anebo jinak konzervovaného, včetně sušených plodů a ořechů, dále marmelády, jamů, sýrů, cukrovinek, ryb a výrobků z ryb všeho druhu, jakož i drůbeže a zvěřiny všeho druhu, také konzervované, Židům se zakazuje. Tento zákaz výdeje platí stejně jak pro pěstitele, výrobce, opracovatele a zpracovatele, pro obchodníky, tak i pro spotřebitele.

§ 2.

Židem podle tohoto ustanovení je ten, kdo je Židem podle nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 21. června 1939, Věstn. č. 6, str. 45, o židovském jmění,*) a podle policejního nařízení o označování Židů ze dne 1. září 1941 (Ř. zák. I, str. 547), jakož i podle prováděcí úpravy, platné v Protektorátě Čechy a Morava, podléhá označení jako Žid.**)

**Třetí prováděcí výnos
k nařízení říšského protektora
o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu
ze dne 10. ledna 1941, Věst. nař. str. 13.**

Na základě §§ 2. a 9. nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren k vyřazení Židů z hospodářství Protektorátu ze dne 26. ledna 1940 (Věstn. R. Prot. str. 41.) se stanoví:

§ 1.

(¹) Židům a židovským podnikům jest zakázáno s účinkem od 31. března 1941 vedení hospodářských závodů následujícího druhu:

- a) obchodu ve velkém i v malém na vlastní nebo cizí účet,
- b) živnosti hostinské a ubytovací,
- c) podniků pojišťovacích,
- d) lodní plavby,
- e) dopravnictví a uskladňování,
- f) pořádání a zprostředkování cest,
- g) živnosti průvodčích cizinců,
- h) podniků dopravních a povoznických každého druhu včetně pronajímání motorových vozidel a povozů,
- i) bank a směnárníků,
- j) živnosti zastavárenské,
- k) živnosti informační a inkasní,
- l) živnosti hlídací,
- m) živnosti umisťování automatů,
- n) živnosti zprostředkování inserce,
- o) živnosti zprostředkování bytů, realit a hypoték,
- p) zprostředkování míst po živnostensku,
- q) zprostředkování sňatků.

(²) Výjimky jsou přípustny ve zvláště odůvodněných případech.

§ 2.

Židům a židovským podnikům jest zakázáno nově započítí činnost ku zprostředkování právních obchodů ohledně zboží nebo živnostenských úkonů každého druhu (jednatelé, dohazovači, zástupci, cestující) nebo rozšiřování takové činnosti.

„Konečné řešení židovské otázky“

- Ústředna pro židovské vystěhovalectví

Zřízena výnosem dne 15. července 1939 – zakladatel A. Eichmann vedoucí oddělení VI. B Reichssicherheitshauptamt (Hlavního říšského bezpečnostního úřadu) – zabývala se židovskou otázkou

- Nacisté zpočátku podporovali židovské vystěhovalectví – v roce 1942 bylo vystěhovalectví znemožněno. Do roku 1942 se z protektorátu legálně vystěhovalo více než 26 tis. Židů.

- Situace se mění po konferenci ve Wannsee 20. ledna 1942, kde na poradě nacistických představitelů dochází k dojednání tzv. „konečného řešení židovské otázky“

Adolf Eichmann. Zdroj: Bundesarchiv.

Vila ve Wannsee – místo konference. Zdroj: WikiCommons.

- Situace se mění po nástupu R. Heydricha jako zastupujícího říšského protektora v září 1941 – dosavadní říšský protektor Konstantin von Neurath byl odeslán na „zdravotní dovolenou“
- R. Heydrich daleko tvrději postupuje vůči domácímu odboji v protektorátě – ihned vyhlašuje stanné právo a zavádí stále tvrdší protižidovská nařízení.
- Brzy po nástupu zastupujícího říšského protektora je zatčen předseda protektorátní vlády generál Alois Eliáš

Alois Eliáš. zdroj: VHU.

Zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich.

Vyloučení Židů z protektorátních škol

- Srpen 1939 – vyloučení ze škol s německým vyučovacím jazykem
- 7. srpna 1940 – vyloučení z protektorátních škol s českým vyučovacím jazykem
- Od školního roku 1940/41 – možnost navštěvovat školy zřizované Židovskou náboženskou obcí

Červenec 1942 – zákaz jakéhokoli vzdělávání židovských dětí

Jáchymka – škola zřizována Pražskou židovskou obcí. Zdroj: holocaust.cz

Deportace z protektorátu

- První deportace Židů z protektorátu se odehrála v říjnu 1939 – tzv. akce Nisko – 1300 Židů z Ostravska bylo deportováno do Polska – Niska nad Sanem, kde měli společně s dalšími vězni z transportů z Vídně a Katovic vybudovat tábor. Část z vězňů vyhnali jednotky SS k demarkační linii se Sovětským svazem, lidé kteří přežili často vstoupili do čsl. vojenských jednotek formujících se v průběhu války v SSSR.
- Další deportace začaly v říjnu 1941 Židé z Prahy byli deportováni do ghetta v Lodži a z Brna byly vypraveny transporty do ghetta v Minsku.

Tábor v Nisku. Zdroj: Židovské muzeum v Praze.

Ghettoizace

První židovská ghetta vznikala již v roce 1939 na území okupovaného Polska na území Generálního gouvěrnementu – nacisté se snažili, aby byl prostor Říše tzv. „Judenfrei“ bylo rozhodnuto o koncentraci Židů ve speciálních sídlištích.

Na území protektorátu vzniklo ghetto v říjnu 1941 v Terezíně.

Terezín se skládal ze dvou částí – Židovského ghetta a Malé pevnosti.

- **Židovské ghetto** – odtud odjížděly transporty s vězni do dalších koncentračních/ likvidačních nacistických táborů

Zdroj: Židovské muzeum v Praze.

31. Vystěhování a přesídlení Židů.

(Srov. roč. II, str. 738 Nových zák. a nař. a roč. III, str. 1468 a 1580.)

Dne 28. února 1942 vyšlo ve Věstníku nařízení říšského protektora nařízení o opatřeních k umístění Židů v uzavřených sídlištích, jež se dále otiskuje v českém soukromém překladě a německém znění původním. Nařízení platí ode dne svého vyhlášení.

Nařízení z roku 1942. Zdroj: Nové zákony a nařízení protektorátu Čechy a Morava 1942.

- **Malá pevnost** - sloužila jako věznice Gestapa, fungovala od roku 1940

Zdroj: Židovské muzeum v Praze.

Perzekuce Romů a Sintů v protektorátě

- Romové a Sintové na území protektorátu podléhali rasové perzekuci dle norimberských zákonů
- V průběhu roku 1942 byly zřízeny tzv. „cikánské tábory“ pro Romy a Sinty v Letech u Písku v Hodoníně u Kunštátu.
- Z táborů probíhaly deportace vězněných Romů a Sintů do vyhlazovacích táborů především Auschwitz II Birkenau, či dalších nacistických koncentračních táborů.

Tábor Hodonín u Kunštátu. Zdroj: NPMK.

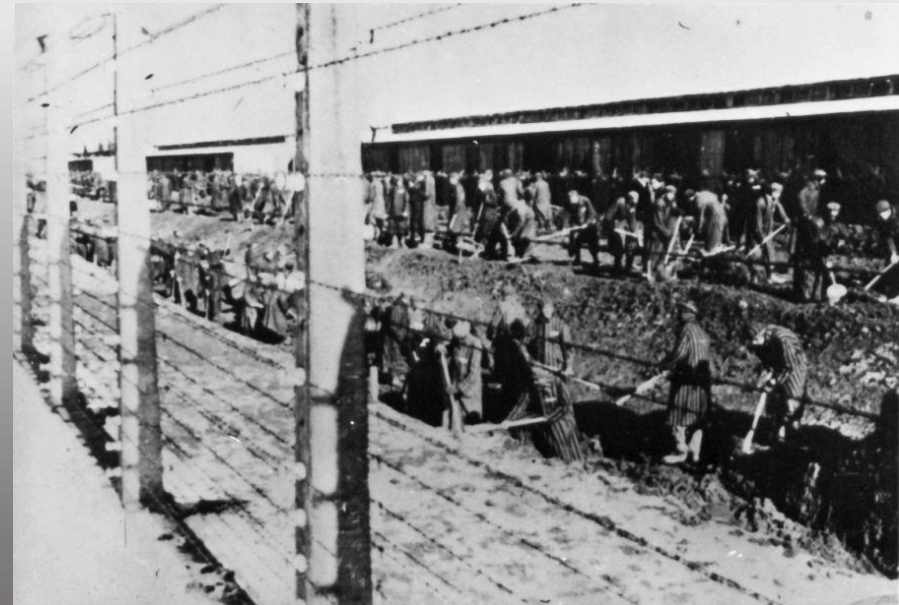

Tábor Lety u Písku. Zdroj: MRK.

Nacistické tábory

Lze rozdělit na koncentrační a vyhlazovací

- V koncentračních táborech byly vězni vystaveni krutým podmínkám, ve kterých museli těžce pracovat. Vězni v těchto podmínkách umírali po tisících, časté byly popravy, zabíjení ze strany dozorců.
- Např. Auschwitz, Dachau, Sachsenhausen, Oranienburg, Flossenburg, Mauthausen, atp.
- Na území protektorátu se nacházely desítky pobočných táborů koncentračních táborů v Německu, Rakousku, Polsku – především táborů Auschwitz, Flossenburg, Gross-Rosen.
- Ve vyhlazovacích táborech byla drtivá většina vězňů zavražděna v plynových komorách ihned po příjezdu.
- Např.: Auschwitz II Birkenau, Belzec, Sobibor, Majdanek, Chelmno, Treblinka

Auschwitz. Zdroj: www.auschwitz.org

Zdroje vyobrazení

- Národní pedagogické muzeum, www.npmk.cz.
- VHÚ – Vojenský historický ústav, www.vhu.cz.
- Pražský hrad, www.hrad.cz.
- Památník a muzeum Auschwitz Birkenau, www.auschwitz.org.
- Židovské muzeum v Praze, www.jewishmuseum.cz.
- Muzeum romské kultury, www.mrk.cz.
- www.holocaust.cz.
- WikiCommons. www.commons.wikipedia.org
- Bundesarchiv, www.bundesarchive.de.
- Národní archiv ČR, www.nacr.cz.
- Oblastní muzeum Praha-východ, www.muzeumbrandys.cz.
- Krajská knihovna v Liberci, www.kvkli.cz.